

Mihaela BUCIN
(Universitatea din Szeged)

Despre valahi și limba lor în studii maghiare de la sfârșitul secolului al XIX-lea

Abstract: (On Wallachs and their Language in Hungarian Studies from the Late 19th Century) Réthy László (born in 1851) was a Hungarian ethnographer, historian, numismatologist and poet, member of the Hungarian Academy of Sciences, who has spent a part of his life in town Arad, where he passed away in 1914. Some of his historical studies focus also on the origin and development of the Romanian language and the ethnogenesis of the Romanian people: *Az oláh nyelv és nyelvezet megalakulása* (The development of the Wallach language and speech), Budapest 1872; *Anonymus az erdélyi oláhokról* (Anonymus about the Wallachs from Transylvania) Budapest 1880. In these studies, Réthy László rejects the theory of the Daco-Roman continuity and aims to prove by historical, archeological, linguistic and ethnographic evidences that the Wallach people originated in the Balkans. The present work has the purpose to present how the theories formulated by Réthy suited the spirit of his age and how were these perceived by the subsequent researches from Hungary.

Keywords: Réthy László, Wallachs, ethnogenesis, Transylvania

Rezumat: Réthy László (n. 1851) a fost un etnograf, istoric, numismat și poet maghiar, membru al Academiei Ungare de Științe, care o parte a vieții și-a petrecut-o în orașul Arad, unde și-a dus somnul de veci, din 1914. Câteva dintre cercetările sale istorice se referă la originea și formarea limbii române, precum și la etnogeneza poporului român: *Az oláh nyelv és nyelvezet megalakulása* (*Formarea limbii și a limbajului valah*), Budapesta, 1872; *Anonymus az erdélyi oláhokról* (*Anonymus despre valahii din Ardeal*), Budapesta, 1880. În aceste studii, Réthy László respinge teoria continuității daco-romane și îi propune să dovedească – colectând în cursul expedițiilor sale probe istorice, arheologice, lingvistice și etnografice – că poporul român s-a format în Balcani. Lucrarea de față prezintă modul în care argumentele lui Réthy se încadrează în spiritul epocii și cum au fost ele percepute de cercetările maghiare ulterioare.

Cuvinte-cheie: Réthy László, valahi, etnogeneza, Transilvania

Subiectul studiului de față este prezentarea unei lucrări maghiare referitoare la limba și cultura română, cu scopul de a face cunoscută existența acestora specialiștilor români, și face parte dintr-un proiect mai amplu care vizează semnarea a cât mai multe astfel de întreprinderi pe care le-a înregistrat filologia maghiară.

Este vorba de lucrarea unui istoric și numismat maghiar, bun cunosător de română, pe numele său Réthy László, cu titlul *Formarea limbii și a nașterii valahe*, apărută la sfârșitul secolului al XIX-lea¹.

Réthy László s-a născut în orașul Szarvas, la 21 noiembrie 1851, și a îngropat la Arad, unde a decedat în 1914, la 20 noiembrie. A fost fiul lui Réthy Lipót, cel care în 1846 a înființat prima tipografie din Comitatul Bichi și a făcut studiile elementare la Arad, la școala pastorului evanghelic Nikodém János². A fost în prima generație de elevi ai acestui pastor care

¹ Réthy László, *Az oláh nyelv és nyelvezet megalakulása*. Bp., 1887; ed. A II-a: Nagybecskerek, 1890.

² Schöpflin Aladár: Réthy László, in: *Nyugat*/ 1914. 23. szám./ Figyelő, <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00163/05285.htm>

a contribuit la înființarea comunității luterane maghiare din Arad și la ridicarea bisericii evanghelice din centrul Aradului (în care are de altfel, din 2008, și o placă memorială).

Între 1870 și 1872 Réthy László este student la Universitatea din Cracovia, la secția de slavistică. Studiază apoi dreptul la Budapesta, iar ulterior urmează la Viena cursuri de sanscrită, armeană și numismatică mahomedană. În 1880 își ia doctoratul în filologie la Budapesta. Din 1881 lucrează la Muzeul Național Ungar din Budapesta, la secția de numismatică și antichități și predă cursuri la Universitate. Réthy are și o activitate literară, frapant prin conținutul ei, dovedind că autorul a fost un om al extremelor, cu o personalitate cel puțin interesantă: sub pseudonimul L. wy Árpád publică poezii licențioase, aproape pornografice, care au și vizitat lumina tiparului într-un volum apărut la Arad, în 1919³. În 1892 este ales membru corespondent al Academiei Ungare de Științe.

Începând de la începuturile activității științifice, Réthy László a fost preocupat de istoria românilor. În timpul studiilor, după cum singur mărturisește în prefața lucrării, a întreprins mai multe cercetări asupra valahilor din Ardeal și România. În 1880 publică la Budapesta studiul „Anonymus az erdélyi oláhokról”⁴ (Anonymus despre valahii din Ardeal), precum și alte lucrări referitoare la români: „Ismaeliții care emit bani ungurești în Basarabia”⁵, în care se ocupă de originea dinastiei Basarabilor și de apariția Voievodatului Munteniei; scrie de asemenea despre originea Huniazilor, propunându-și să demonteze teoria obârșiei românești a acestora; a mai scris și lucrarea de heraldică și vexilologie „Blazonul regatului românesc și culorile acestuia”⁶. Lucrarea de capăt a excelentului numismat care a fost Réthy László este *Corpus nummorum Hungariae. Magyar egyetemes éremtár* (Catalogul universal al monedelor ungurești) în 2 volume - 1899, 1907, reeditat în 1958 la Graz⁷. În această lucrare, sunt descrise și o serie de monede medievale românești. De exemplu, cele emise în perioada 1408-1418, în timpul domniei lui Mihail I, probabil în asociere cu Mircea cel Bătrân.

În vara lui 1885 Réthy László ia parte, ca etnograf, la o expediție în Balcani, susținută de contele Széchenyi Pál, ministrul industriei și comerțului din perioada respectivă. În această expediție are ocazia să întâlnească populațiile vorbitoare de dialecte românești din sudul Dunării, lucru care îl determină să le studieze vorbirea și originea. A fost în comunitățile aromânești din Dalmația, Muntenegru, Albania, Macedonia, Grecia și Serbia. Unul dintre membrii expediției, scriitorul Strausz Adolf, publică în 1888 un jurnal, în volumul *A Balkán-félsziget*⁸ (Peninsula Balcanică), cu titlul „Egy 1885-ben György Endre vezetésével kiküldött hattagú magyar tudományos expedíció útjának leírása”. (Descrierea drumului expediției științifice maghiare cu asemeni membri delegați, sub conducerea lui György Endre, din 1885). În urma cercetărilor de teren și a studiilor bibliografice existente, Réthy László aplică în lucrarea sa ipoteza maghiară „oficială” asupra etnogenezei românești, ceea ce combate continuitatea, apelând în primul rând la concluziile lingvistului slavist austriac

³ L. wy Árpád, *Válogatott versek*, Arad, 1919.

⁴ Réthy László *Anonymus az erdélyi oláhokról*. Bpest, 1880. (La această lucrare a reacționat Dionisie P. scu iu /Pascuțiu Dénes: *A román-oláh nemzet római eredete és nyelvének latinságáról* (Despre latinitatea limbii române și originea romană a națiunii româno-valahe. Arad, 1881).

⁵ Réthy László *Magyar pénzverés izmaeliták és Bessarabia*. Arad, 1880.

⁶ Réthy László *A román királyság czímerei és színei*, 1884.

⁷ Réthy László *Corpus Nummorum Hungariae*. I-II. Bp., 1899–1907., în germană: Graz, 1958., reprint: Bp., 1982.

⁸ *A Balkán-félsziget*. Budapest, 1888.

de naționalitate slovenă, Jernej Kopitar, preluate și de protejatul acestuia, Franc Miklosich. Este vorba despre ceea ce ulterior a devenit teoria migraționistă a lui Eduard Robert Rösler. Principalul mentor al lui Réthy este însă istoricul maghiar, de asemenea de origine etnic germană, Hunfalvy Pál (cu numele real Paul Hundsdorfer). Réthy respinge teoria continuității daco-romane, aducând ca argumente pentru migraționismul din sudul Dunării o serie de izvoare istorice, arheologice, lingvistice și etnografice. Consideră că, în urma interpretării acestora, se poate conchide că poporul român s-a născut în altă parte decât în teritoriile locuite în secolul al XIX-lea de majoritatea românilor. Réthy chiar precizează locul concret al poporului român, care în concepția sa ar fi Peninsula Italică. Ca rezultat al acestei teorii concepe lucrarea „Az oláh nyelv és nemzet megalakulása”, pe care o publică în 1887 la Budapesta și o republică în 1890 la Becicherecu Mare. Lucrarea este structurată în 11 capitole. Primul cuprinde o descriere a limbii române din punct de vedere fonetic, morfologic și lexical, cu atenție specială asupra elementelor de origine latină. Se oprește la următoarele categorii gramaticale: articolul hotărât, adjectivul, numeralul, pronumele posesiv, timpul viitor al verbelor. Insistă asupra termenilor care denumesc părțile corpului omenească, animale, plante, legături de rudenie etc.

Réthy, cu romantismul și amatorismul epocii și în conformitate cu interesul său național, compară între ele elementele de origine latină ale dialectelor românești (daco-română, româna din Macedonia și româna din Istria) și face următoarea afirmație:

„În acord cu cele de mai sus, e evident că dialectele românești reprezintă nuanțe ale unei dezvoltări pornite dintr-o origine comună, și s-au format în unul și același loc, în timpul aceluiași fenomen istoric. Comunitatea istorică care a participat la acest fenomen este punctul nevralgic în jurul căruia se concentrează întreaga problemă valah.”

Mai departe, expune următoarele patru concluzii asupra limbii române:

1. cele trei ramuri ale limbii române (daco-română, româna din Macedonia și româna din Istria) s-au format în același spațiu;
2. limba română poate fi explicată prin limba italiană;
3. structura limbii române este deosebit de structura limbilor romanice apusene;
4. fondul latin al limbii române este cel mai diminuat cantitativ, dintre toate limbile romanice.

În acest capitol de 20 de pagini, care este, de fapt, o scurtă prezentare esențială a limbii române pentru maghiari și ar putea fi folosită și azi, să zicem, la un curs introductiv, Réthy citează următoarele lucrări: dicționarul etimologic al lui Alexandru Cihac, lucrările lingvistului Emil Picot (secretar al domnitorului României Carol I, viceconsul al Franței la Sibiu (octombrie 1869) și la Timișoara (1869-1872) și profesor de limbă și literatură română la École des Langues Orientales Vivantes), *Gramatica română sau macedovlah* a budapestanului Mihail Boiagi, apărută la Viena, în 1813.

În al doilea capitol, autorul maghiar încearcă să delimiteze locul comun de formare a limbii din care s-au desprins cele trei dialecte, iar titlul capitolului este reprezentat de întrebarea: Este limba română originară din Dacia? În 40 de pagini, Réthy concentrează toate argumentele apărute în bibliografia timpului, împotriva teoriei conform căreia teritoriul Daciei ar putea fi locul limbii române primare. Urmărește procesul de formare a limbilor neolatine, aplicând pas cu pas, după cum el însuși spune, metoda lui Diez, conform căreia limbile neolatine au la bază latina vulgară.

În 1876, când moare acest celebru romanist german, Friedrich Chrisitan Diez, Mihai Eminescu scrie în „Curierul de Iași” un scurt necrolog în care îl elogiază pentru faptul „de a fi nimicit pe cale științific toate basmele despre originea slavă a limbii române”⁹. De observat că Réthy László acceptă fără rezerve originea latină demonstrată în cazul limbii române de Frederic Diez. Însă Diez desemnează ca loc de formare a limbii române spațiul carpatic și Dacia Romană, lucru cu care Réthy nu mai e de acord. Aducând argumente pe care le consideră solide, conform căroră limba română comună s-a format pe malurile Mării Adriatice, el conchide:

„ (...) cred că am demonstrat destul de clar că stăruința valahilor în Ardeal și în provinciile din jur nu este decât o prejudecată care însă este capabilă să influențeze și pe mari istorici, dacă aceștia nu se concentrează cu destulă atenție asupra adevărului. Acest vechi stadiu al dilemei valahe seamănă cu o piatră rostogolită în mijlocul drumului, care împiedică înaintarea științei acolo unde este acest obstacol și îi împiedică drumul pe poteci istorice”.

În aici Réthy amintește de numele unor istorici de la mijlocul secolului XIX-lea, ca Mommsen, Thierry, Gibbon. „Trebuie să îndepărtăm din calea noastră această piatră!” mai spune Réthy.

Cum am amintit, numismatul maghiar a făcut parte ca etnograf dintr-o expediție balcanică și m-am așteptat ca în volumul acesta să găsim descrieri etnografice ale grupurilor vorbitoare de dialecte românești din Balcani. Însă acestea lipsesc, fiind suplinite de variate amănunte bibliografice, taxonomii lingvistice, citate și liste de cuvinte. Mă întreb pe bună dreptate dacă s-a întâlnit îndeaproape cu aromâni din Macedonia, Albania sau Grecia, despre care vor graiuri scrie. În capitolul care fixează locul formării poporului român și a limbii române pe coastele Dalmației, scrie:

„Că limba română a început să fie vorbită de pe stăruința dalmației, e un fapt mărturisit de limba română însăși. (...) Noi iuni (de origine latină) referitoare la industrie, comerț, viață urbană, atâtea cuprinde limba română câte poate cunoaște un popor nomad de la munte. De minerit nu are cunoștință, ocupațiile cu care însă albanezii s-au îndelnicit, și termenii iliri există și din agricultură atâtea cunoaște limba română (din latină) cât nevoie are un om de la munte. De exemplu, termenii viticoli. Despre stăruința și închipuire, cât reprezintă cuvântul „împărat”, mai cunoaște ce este «se judec», cunoaște «lejea». Și ce este un «vecin», dar și un «inimic». Are cuvântul «cetate» și își amintește de drepturile primite de un roman veteran, «bătrân»”.

Lucrarea are și un capitol despre conviețuirea româno-slavă în Peninsula Balcanică precum și unul despre explicarea diferitelor accepții ale etnonimului: vlah, valah, oláh:

„În Balcani, termenul valah a denumit: slavi nomazi, italieni, locuitori romani, iliri romanizați. După amestecarea slavilor cu românii, valah începe să desemneze accepția de popor, mod de viață al căruia exponenți tipici sunt ilirii romanizați. Și în documentele medievale timpurii sârbești, ca și în cronicile bizantine, vlah are sensul de popor nomad. Pentru slavii sudici catolici, valah înseamnă schismatic, cu acest sens apare și în buletinele papale. Turcii îi de limbă slavă (ca bosniicii) îi elegeau prin vlah, creștin în general”.

⁹ Mihai Eminescu: Friederich Diez, un german pentru latinitatea limbii române, în: Curierul de Iași, 20 iunie 1876 <http://secareanu.wordpress.com/2012/01/03/friederich-diez-un-german-pentru-latinitatea-limbii-romane/>

Partea a doua a lucrării prezintă migrarea valahilor la nord de Dunăre, formarea celor două voievodate românești, extinderea românilor către Ardeal și Ungaria. Ultimul capitol poartă titlul, surprinzător de modern „Imaginea națională a românilor”. Pentru a percepe și a descrie cât mai clar această imagine, autorul face o contribuție cu trenul la București. Descrierea capitalei Regatului României reprezintă capitolul cel mai original al volumului. Cu traducerea unui fragment din această descriere voi încheia, cu ideea că lucrarea lui Réthy László, ca și altele asemenea, ale unor autori maghiari despre limba și cultura română, necunoscute încă specialiștilor români, și mai ales tinerilor, ar putea constitui subiectul unui proiect, ce ar viza traducerea acestora în limba română, cu scopul cunoașterii istoriei și culturii proprii și din punctul de vedere al maghirilor, destul de numeroși, care s-au ocupat cu aceste domenii:

„Am ajuns la București. În fața gării un ir lung de somptuoase birje, care peste câteva minute, zboară cu clători pe Strada Grivița, spre oraș. Strada Grivița (numită așa în amintirea vestitei lupte) cu casele ei feretaj sau cu un singur cat, pe ici pe colo cu garduri de lemn, cu hanurile ei în fața corărilor teapăcrute și cu atelier de fierrie și cu bucării, nu ne lasă deloc impresia că ne găsim într-un oraș de dincoară. Lume multă pe străzi, populație modestă înveștă pitorească, câte o grupă de dorobani trecând la pas, vânzătorii ambulanți ce-și strigă marfa, bragi și struguri, larma neîncetată a birjarilor, uieratul tramvaielor ne dau totuși dețire că ne aflăm într-un oraș mare, plin de viață. Trecând pe străzi înguste, înghesuie, printre oameni în continuă vânzoleală, prin fața gardurilor de fier forjat ale unor idilice case cu grădini, apoi prin fața unor colmeii joase și a unor garduri pline cu afișe, apoi pe lângă o biserică în stil bizantin, pe porțiuni de străzi ornamentate și pe lângă nesfârșite iruri de vitrine, ajungem în fața Hotelului Dacia, aflat în mijlocul pieței mari”.